

”Kårfvar och kåddor och lort”

Dikter om kvinnohat i 1700-talets Stockholm

Rebecka Lennartsson

Kyss du min kuk
Med skräppor dröppel hårbär peruque
Och flatlöss som kråla i kårs på min buk
Kryp långt in i Röfven och fresta om sängen är
miuk
Klimpar i sausen
Påsen
Rimsar
Slimsar
Kårfvar och kåddor och lort
Gapa!
Din apa!
Och smaka
Och tacka vid Röfvenes port.¹

Dikten ovan är hämtad ur den ”Samling af Swenska Wisor” som Samuel Christian Wallén, vän till Carl Michael Bellman, likt en tidig folklorist insamlade mellan åren 1766 och 1770.² Den är en av många anonyma visor som finns nedtecknade och sparade i privata samlingar av skålar, dråpliga historier, visor, fabler och poem från 1700-talet.³ Man kan anta att många av de nedtecknade visorna och skålarna reciterades och sjöngs på krogar och i olika sociala sammanhang, snarare än lästes i enskildhet. Carl Michael Bellmans visor är frekvent återgivna, inte sällan med någon variation och långt innan de fanns att få i tryckt form. De privata anteckningsböckerna kan liknas vid ett slags 1700-talets Facebook eller Youtube; här hamnade de fragment av socialt umgänge, dråpliga samtidskarikatyrer eller minnen som man ville bevara och återupprepa för egen del eller i samvaro med andra. En mycket liten del av alla dessa brott-

stycken har en så specifik karaktär att det kan finnas skäl att behandla dem som en särskild kategori. Det är visor eller dikter som skiljer sig från annan samtida erotisk eller ekivok humor genom en påtaglig obscenitet, ett utforskande av grotesk kroppslighet som för enar skrattet med förakt, äckel och förruttnelse på ett sätt som får en nutida läsare att häpna. Vi befinner oss långt från Bellmans kvicka tvetydigheter, frivola rim och fördragssamhet med de svaga och usla. Kan då denna mycket lilla och besynnerliga spillra av humor som hordikterna representerar berätta något för oss om 1700-talets samhälle? Jag vill påstå det. I kombination med andra material kan de erbjuda ledtrådar till seklets spänningar och paradoxer, och inte minst till förståelsen av den samtida synen på ”horan”.

Horstigmats återskapande och förändring över tid står i fokus för mitt senaste forskningsprojekt Paria. Genom en mängd olika material har jag sökt efter spår av hur handeln med sexuella tjänster såg ut i Stockholm innan ordet prostitution fått sin moderna definition; innan reglementeringen, innan klyvnaden av mannens begär, innan patologiseringen av kvinnlig lust, räddningshem och besiktningbyråer och 1800-talets kategoriseringsiver.⁴ Vem bar horstigmat då, och hur såg det ut? Till grund för projektet ligger en uppriktig förundran. Vad gör horstigmat så segt, så anpassligt och samtidigt så beständigt? Medan hundsfoff, kanalj och rackare kommit och gått som invektiv och hån, är hora snart sagt det enda glåpord som tycks

överleva såväl reformation och upplysning som romantik, modernitet och sexuell revolution.⁵ Hur kan det komma sig att det har överlevt århundraden av föränderlig sexualmoral och reformerad lagstiftning, sexuell revolution och jämställdhetssträvanden? Det är en verklighet som knappast är i avklingande.⁶ Gång efter annan drabbas kvinnor som på olika sätt gör sig bemärkta i offentligheten av ett oresonligt hat som förenar horstigmat med hot om sexualiserat våld.

Med den utvecklingen i minnet är det särskilt intressant att söka sig tillbaka till 1700-talet, ett sekel omvärt av myter kring drifter, begär och rumlande, romantiserande såväl som förskräckande. I den här artikeln vill jag, genom att lyfta fram några drag hos den lilla och föga undersökta spillra av stadsseder som kan kallas hordikter, fundera över horstigmats roll och uttryck i en motsägelsefull era.

Det sublimes och det groteska

Bilden av ett erotiskt lössläppt 1700-tal är djupt präglad i det 20:e århundradets svenskar. Guider i Gamla stan i Stockholm hänvisar osvिकligen till Baggensgatan som ett inferno av synd och förtappelse med tjugovis av sminkade och barbröstad kvinnor hängandes ut genom fönstren. Bellmans epistlar och mustiga visor om nymfer och friskt kalas är välkända. Ehrensvärds och Sergels fantasirika och pornografiska bilder har de flesta i Sverige någon gång sett. Ett karnevalistiskt persongalleri erbjuder exotiska motbilder för vår egen tid. Smutsen och ohyran under de pudrade perukerna, de skärande kontrasterna mellan överdåd och yttersta armod, religiositetens och sinnlighetens samtidighet. 1700-talet är paradoxernas sekel.

Med ett mikroperspektiv blir bilden samtidigt både skarpare och suddigare. Det är svårt, nästan ogörligt, att få en överblick. Det är alltid brydsamt att försöka urskilja en generell tendens, ett tongivande spår i en epok eller en process. Precis som dagens samhälle präglades också 1700-talets Stockholm av

mångtydighet, skilda synpunkter, övertygelser och praktiker. Med en grov generalisering brukar två förhållningssätt till det fysiska kärlekslivet urskiljas under seklet, å ena sidan en strängt religiös och moraliserande uppfattning om återhållsamhet och synd, å andra sidan ett lustfyllt bejakande av ”köttets lust”. Inställningen till sexualiteten – både den manliga och den kvinnliga – präglades verkligen av en påtaglig dubbelhet. Lagar och moral föreskrev att lusten skulle hållas inom äktenskapets hägn. Verkligheten såg annorlunda ut. Frihetstidens lättsinniga syn på köttets lust eller synden är mångomvittnad och spåren av den otaliga. Delar av 1700-talets högre stånd utmärktes av en sexuell frivolitet (Ambjörnsson 1979; Bergfeldt 2001). Skulptören Johan Tobias Sergel (1740–1814) och amiralen Carl August Ehrensvärd (1745–1800) producerade mängder av parodiska och pornografiska bilder av män och kvinnor. Pornografisk litteratur spreds och bevarade anteckningar vittnar om en utbredd muntlig tradition av historier, fräcka visor och sällskapslekar där både män och kvinnor deltog. I ett sällskap med män och kvinnor där man fick uppdrag att improvisera en vers innehållande orden mod, loppa, stod och hoppa, diktade Statssekreterare Schröderheim ihop följande kväde:

Lik fordom Anrep uti mod
En oförvägen loppa
På Britas högra fittläpp stod
Och til den vänstra hoppa.⁷

Någon påpasslig person bevarade poemet för eftervärlden genom en handskrift som nu återfinns på Kungliga biblioteket. Samma humor och hisnande kast mellan det sublimes och det groteska, mellan det gudaborna och det obscena som präglar Bellmans diktning går igen i många tidstypiska scener. Statistiskt avspeglas den uppluckrade sexualmoralen i ett stort antal utomäktenskapliga barn. Mellan 1750 och 1800 ökade antalet barn

”En strålande middag!” av Johan Tobias Sergel (1740–1814). I Sergels humoristiska och snabba teckningar förmedlas bilden av ett backanaliskt Stockholm. Kvinnor och män äter, dricker och rumlar med stor aptit.

Källa: Wikimedia commons.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/En_str%C3%A5lande_middag.jpg?uselang=sv

födda utom äktenskapet från knappt tio till över 35 procent (Bergfeldt 2001:84). Trots den kvarlevande hårda lagstiftningen – som förvisso luckras upp under århundradet, inte minst genom Gustav III:s barnamordsplakat från 1778 – kan man påstå att även synen på den fysiska kärleken sekulariseras.⁸ Det finns fog för att hävda att sexualiteten uppvärderades under 1700-talet. En lidelsefull atmosfär frodades, underblåst av tidens vurm för nöjen, skönhet, yta och ungdom – och kanske också av den allestädes närvarande och hastande förgängelsen.

Kan då hordikterna hänföras till det frisinade, råbarkade uttryck för begäret som speglas i andra kulturyttringar? Släktskapet med Carl Michael Bellmans epistlar är tydligt i flera av hordikterna; det burleska och dråpliga, de tvära kasten mellan sublimt och groteskt, det måttlösa drickandet, rumlandet och den ständiga påminnelsen om alltings ändlig-

het, rутtenhet och förfall. Användandet av verkliga och för samtiden kända gestalter är ett annat gemensamt drag. Den oförtäckta kroppsligheten och anknytningen till löjet och skrattet för även tankarna till det gamla bondesamhällets frodiga folkliga erotik i form av ramsor och visor, liksom till det sena 1600-talets populära bröllopgåtor, kryddade med slippriga tvetydigheter. Häcklandet av enskilda personer som återkommer i flera av verserna påminner istället något om en framväxande smädeskultur, ofta med politisk udd och skoningslös drift med maktens representanter, medan den voyeuristiska anstrykning- och obsceniteten har gemensamma drag med en besläktad pornografi i vardande.

De hordikter som vi ska se närmare på här skiljer sig emellertid från både bröllopsdikterna, Bellmans epistlar, landsbygdens erotiska ramsor och tidens pornografiska lektyr genom det förakt de ger uttryck för. De uttryck-

er knappast lust – snarare olust, vämjelse och avsky parat med en liderlighet vars främsta drivkraft tycks vara viljan att förnedra och bestraffa snarare än att åtrå. Äcklet och ringaktningen är återkommande, liksom en sökt fyndighet som appellerar till åhörarnas skämtlynne.

Stockholms hordikter tycks rymma en paradox. Samtidigt som de kan förstås mot bakgrund av en uppluckrad sexualmoral, där en mer bejakande hållning till köttets lust gör sig påmind i både handlingar och ord, osar de av fördömanden gentemot de kvinnor som är versernas föremål. Så vem sjunger? Vem lyssnar? Och vem är diktens subjekt?

Den anonyma skalden

Förenande för de skaldeförsök som denna artikel tar i närmare betraktande är att de på olika sätt och i mycket omedelbar mening uppehåller sig vid könsdriften. Som litteraturvetaren Carl Michael Edenberg påpekar i *Köttets poesi* var dessa hordikers funktion sannolikt underhållande snarare än upphetsande (1995: 32). De var ämnade att förskräcka och roa. Genomgående har de mer karaktären av nidvisa än av pornografi, som denna ”beskrivning” av det kvinnliga könsorganet:

Beskrifning

Af idel martofvor fitruskan består
Med klimpar och skorfvor i hvart och et hår
En näfve full med trasor som slinka hit och dit
Och stora skräppeflator så blöta som en skit.⁹

Flera dikter beskriver, med oändlig fantasi-rikedom när det kommer till liknelser och omskrivningar, både mannens och kvinnans lust, könsdelar och dess förening. Här finns dock inget av den hycklande förfining som ska komma att präglade mycket av 1800-talets halvt maskerade pornografi. De metaforer som används tjänar knappast till att dämpa den råa tonen. Tvärtom flödar grova ord och kroppssaft. Könslemmarna lever sina egna liv, drivna av begär som gränsar till dödsläng-

tan. Påfallande är närvaron av doft och smak, smuts, könshår, tovor, avföring och spyor – osmakliga detaljer, knappast ämnade för autoerotik, och som i senare tiders motsvarigheter oftast lämnas ute. Troligen vittnar det såväl om att hordikterna hade ett annat syfte än senare tiders pornografi, som om en annan, mindre tvättad, ansad och parfymerad vardagsverklighet och ett annat förhållande till kroppslighet och könsdrift.

Gemensamt för hordikternas röst – den roll som uppläsaren ikläder sig – är att de antingen är anonyma eller på ett övertydligt sätt parodierar en namngiven persons röst. Tilltalet är direkt och tryfferat med uppmaningar och fordranden. Diktens berättare orkestrerar ett parodiskt gravfölje, tömmer sig över en grav eller gjuter sitt förakt över den kvinna han i detsamma lägrar. Presens och imperativ är genomgående. Det är en röst som förutsätter en manlig socialitet, uppdiktad eller verklig – både som diktens fiktiva sammanhang och som dess tänkta åhörare. Diktens röst skapar en manlig position som är dominant, straffande, ironisk, föraktfull – och samtidigt dold bakom en anonym mask och ett distanserat löje. Den anonyme estradören knyter an till en tradition där poesin fungerade som en maskerad, där diktaren framträdde i olika roller och dolde sin egen identitet. Poeter sågs som maskspelare och estradörer. Bellman är det mest lysande exemplet på poeten som maskförsedd sanningssägare, distanserad iakttagare och ömsom inkännande uttolkare av den värld som utspelar sig framför hans ögon (Lönnroth 2005).

Vi kan aldrig vara helt säkra på hur hordikterna användes, eller hur spridda de blev. Spåren är alltför få, alltför sporadiska. Kanske var de en förströelse för ett mycket litet fåtal. Som Edenborg påpekat kan vi emellertid utgå ifrån att hordikterna främst hade en social karaktär. Gissningsvis lästes eller sjöngs de högt i de miljöer där handeln med sexuella tjänster ägde rum: på krogar och i andra miljöer där män vistades för förströelse

och kvinnor för att tjäna pengar. Mot bakgrund av det kan vi förmoda att det var verser som, även om de inte nedtecknades eller vidarefördes av många, ändå nådde en relativt stor publik. Robert Darnton betonar i sin bok *Pornografi och revolution* det tryckta ordets stora betydelse för tankar, stämningar och idéer under en tid då radio och tv inte existerade (Darnton 1996:213). Detsamma torde gälla för det talade ordet. Det var på krogar och kaffehus som nyheter och rykten spreds, det var där man snappade upp anekdoter och dråpliga historier. Edenberg påpekar att hordikterna uppvisar kunskap i diktandets konst: rim, rytm och troper tyder på en viss bildning, en viss beläsenhet, och sluter sig därmed till att de anonyma diktarna hörde till samhällets bildade skikt (Edenberg 2015:121). Det är bara innehållet som skiljer sig från det mer rumsrena diktandet, formen är densamma. Jag vill hävda att det inte nödvändigtvis innebär att dikternas upphovsmän hörde till samhällets ”övre skikt”. Åtskillnaden mellan en aristokratisk och en folklig kultur är ofta bedräglig, och diktandet var en bred, folklig praktik snarare än en elitistisk erfarenhet, precis som seklets smädslitteratur förenade det förment vulgära med det föregivet förfinade (jfr Darnton 1996:199). Verbala medier – skvaller, rykten, pamfletter, visor – var tillgängliga för en vidare krets än det skrivna ordet (Alm 2002:45f, Mattsson 2010:59). Det talade ordet hade dessutom fördelen av att vara mer svårkontrollerat än det tryckta, även om försök gjordes av Gustav III, som genom spioner och angivare försökte få bukt med smädandet och häcklandet av kungamakten i Stockholm (Sennefelt 2012).

Hordikternas ursprung kan vi således inte säga mycket om, då det är anonymt och höljt i dunkel. Nedtecknandet kan däremot förknippas med den livliga handskriftskultur som präglade den bildade delen av befolkningen i Europa. Till utbildningen hörde att samla olika typer av texter i handskrivna minnesböcker (Mattsson 2010:140). Det förekom

förvisso också bland andra samhällsgrupper (ibid.). Upptecknandet är emellertid en handling i någon mening skild från kommunikationen. Den är ett bevarande som troligen syftade till vidareförmedling, men som främst fryser en situation i tiden.

Hordikterna kan i alla händelser antas vara hopdiktade av män, ämnade av läsas av män och åhöras av andra män, och man kan förmoda att det också var så det gick till. Dikternas objekt är emellertid ofta – men inte alltid – kvinnor.

En säck, en grav, ett griftekör – kvinnliga kön, kvinnlig lust

Folkloristen Inger Lövkrona beskriver i en analys av allmogesamhällets erotiska folkdiktning hur kvinnorna där, trots en patriarkal grundstruktur, tillerkänns en sexualitet (Lövkrona 1991). Den erotiska folkloren dominerades av en manlig lust, men var inte fientlig mot det kvinnliga begäret. Liknande anekdoter finns bevarade också i Stockholms urbana arv av dikter och skämt från 1700-talet. Det är historier där kvinnans åtrå och lidelse driver handlingen framåt. Kvinnan är den aktiva förförerskan eller tillfredsställer sin egen lust utan inblandning av en man, som i berättelsen om två pigor som syr sig en löspenis och fyller den med säd. Här kan också både initiativet och berättarrösten vara kvinnlig och samtidigt dompterande:

Aldrig får du mer ta musen på mig
förn du visar
det som lisar
hett hvaraf nu min fitta bräns
nej min gosse lilla kom först hit med kuken
ligg ej sedan kvar och såf uti peruquen
var ej heller rädd att trycka friskt på buken
utan skumpa
snorr och rumpa
så att nöjet diupt i fittan käns.¹⁰

Under 1700-talet börjar den äldre synen på kvinnan som Evas arvtagerska, en driftsvarelse med lustar som måste tämjas och tyglas för

att inte bli till en destruktiv kraft, att långsamt avta. Kvinnans drift hade längre tillbaka ansetts vara starkare än mannens, mer destruktiv och i grunden syndig. Kvinnan stod närmare jorden och mörka makter, hon balanserade på gränsen till det ondas rike och kunde lockas av djävlar och demoner över till den mörka sidan. Häxprocessernas erotiska inslag vittnar om rädslan för kvinnans drifter, ett omätligt, svart begär som kräver sitt utlopp. Med sekulariseringen och de avklingande helveteshoten under 1700-talet tycks också rädslan för det kvinnliga onda avta. Kvinnors sexuella uttryck beskrivs inte längre som förbundna med djävulen.

Under det följande seklet skulle kvinnans sexualitet komma att ifrågasättas, sjukdomsförklaras och till och med förnekas. Det är förvisso inte en entydig och obestridd utveckling. Sett ur den högre skalans perspektiv, utifrån vetenskapliga artiklar, i lagstiftning och i offentlig debatt är det ändå bilden av kvinnan som en moraliskt högre stående varelse, skör, i grunden asexuell och i behov av skydd som återkommer. Den fundamentala uppdelningen av kvinnan i två, hora och madonna, har sitt ursprung i 1800-talets besatthet av dikotomier, i uppdelningen mellan manligt och kvinnligt, offentligt och privat, rent och orent. För att svara mot uppdelningen av den heteronormativa mannens kärleksliv i en fysisk och en mental del, i begär och i ömhet, måste kvinnosläktet också rumsligt och symboliskt delas i två separata sfärer. Madonnan/modern och makan hörde till det feminint definierade hemmets slutna värld, den ombonade och trygga avskärmning mot yttervärlden som den borgerliga föreställningen om ett hem utgjorde. Horan hörde i sin tur hemma på gatan, i den manligt kodade offentligheten, och i ett oändligt antal representationer förkroppsligade hon en ensidig och dunkel könsdrift. I min avhandling *Malaria urbana* sökte jag förklaringar till denna besatthet av att förklara den fallna kvinnan, och fann flera svar: medikalise-

ringen av könslivet, modernitetens betoning av rationalitet och hygien, den framväxande stadens segregering och den fascination inför dess efterföljande baksidor, kvinnornas frammarsch och den starka reaktion det utlöste, och inte minst den anomali och gåta som den prostituerade kvinnan blev i samma stund som det kvinnliga definierades som antitesen till det manliga och förbands med svaghet, naivitet, moralisk impuls och frånvaro av könsdrift (Lennartsson 2001).

Under 1700-talet betraktas kvinnan istället som en i många avseenden lägre stående varelse. Blir hon under 1800-talet till mannens motsats och komplement i allt, så är hon under det tidigare seklet snarare en ofullständig människa. Inte artskild, inte en främmande kontinent att erövra eller en gåta att lösa, men en människa ur stånd att uppnå samma grad av civilisation, intelligens och ädelmod som en man. Den amerikanska historikern Thomas Laqueurs teori om hur 1700-talets kvinna av den samtida medicinen rent faktiskt betraktas som en ofullständig man anförs ofta som bevis för denna hierarkiska snarare än komplementära syn på förhållandet mellan könen (Laqueur 1990). På samma sätt framställs inte könsdriften som annorlunda för kvinnor än för män. Tvärtom betonas likheterna. Kvinnans lust och njutning behandlas som självklara – så självklara att flera ledande experter på området hävdar att både man och kvinna måste nå en lustans klimax för att ett barn ska kunna bli till. När vetenskapsmännen fördjupar sig i frågan är talet och tonen en annan än i det kliniska, distanserade och förment objektiva men starkt moraliserande språk som 1800-talets läkare brukar. Tvärtom utmärks upplysningsläkarnas skrifter av en bejakande och lustfylld ton. Samvaron mellan män och kvinnor – den enda sexuella samvaro som överhuvudtaget erkänns – beskrivs med sinnlighet och poetiska omskrivningar för kroppens olika delar och funktioner. Så står 1700-talets ”förnöjelselemnar” och ”älskog” i skarp kontrast till det kommande

seklets ”kopulationsverktyg” och ”fortplantningsakt” (Ekenstam 1993:175ff). Också i Sverige gavs det ut skrifter som erkände den kvinnliga sexualiteten. Könsdriften beskrivs där som både ädel och nödvändig, som den drift som drog man och kvinna ömsesidigt till varandra, som väckte åtrå hos dem efter den närmaste, innerligaste förening. Inte minst Carl von Linné, som spred sina opus om fortplantningens grunder, deklarerade att kvinnan hade samma sexuella begär som mannen, samma förmåga att njuta av kärlekens nöjen och samma rätt till dem som mannen (Ekenstam 1993:179ff; Linné 1979 (1740)). Och i den folkliga vokabulären, i skämtdikter och burleska historier, flödade fantasin över i oräkneliga analogier över könsorganen. Det kvinnliga könet beskrevs som en fågel, en säck, en gryta, en höna, ett hav, en grav, ett griftekor (Edenborg 1995:33).

Under samma period växte en rik och mångfacetterad diskurs fram med politisk udd och frispråkig kritik av makten, inte sällan parad med en pornografisk anstrykning och radikala idéer om samhälle, kropp och kön. Robert Darnton ger i boken *Pornografi och revolution* en mycket intressant inblick i det förrevolutionära franska samhället med utgångspunkt i samtidens förbjudna böcker (Darnton 1996). Politiska smådeskrifter har troligen funnits i någon form så länge som skrivkonsten existerat, men under 1700-talet ökade de både i omfattning och i spridning (Darnton 1996:195). Sånger, skämt och dikter som häcklar makten är verkningsfulla instrument. Böcker som ansågs undergräva kungens eller kyrkans auktoritet eller vedertagen moral förbjöds och brändes av bödeln i offentliga bokbål, men vann stor spridning genom illegal handel. En rik flora av pornografiska texter utmålade den franske kungen som impotent och Marie Antoinette som nymfoman. Andra texter drev med kyrkans företrädare och vände på perspektiven, förespråkade libertinska lustar för lustans skull och en sexualitet som inte syftade till barnalstring utan till ren njutning. Ofta innefattade

de samhällskritiska böckerna en pornografisk dimension. Den populära boken *Anekdoter om Madame la comtesse du Barry* tog med hjälp av berättelsen som Ludvig XV:s skandalomsusade älskarinna läsaren på en resa från de mest omtalade horhusen i Paris via förnäma sängkammare och vidare in till hovet och en plats i själva kungens säng. I den mycket efterfrågade och vida spridda *Thérèse philosophe*, om en ung flickas väg från oskuld till upplysning och lycka via otukt och filosofi, propageras för sex för njutningens skull. Det antiklerikala draget är mycket tydligt manifesterat i den kättjefulla och bedrägliga fader Dirrag, som föreskriver andliga övningar som inte är annat än erotisk prygel och samlag.¹¹ Också i dessa böcker är den kvinnliga lusten framträdande, rent av tongivande. Det gäller inte minst *Thérèse philosophe*, som har ett kvinnligt berättarjag och innefattar en könsaspekt som måste ha varit omtumlande för läsaren. Det kan till och med ha varit den mest omskakande sidan av boken, föreslår Darnton i sin analys (1996:114). Thérèse hävdar sin rätt till njutning på sina egna villkor, fri från den allt överskuggande skrällen för graviditet.

I Sverige saknades en egentlig motsvarighet till den brokiga smådeskultur av pornografiskt samhällskritisk litteratur som framför allt Frankrike uppammade. I viss utsträckning importerades och lästes dock sådana förbjudna böcker på originalspråk också i Sverige (Mattson 2010:65). Tomas Anfält skriver i sin epilog till Darntons *Pornografi och revolution*, att fransk revolutionslitteratur och pornografi återfanns framför allt hos adeln, i högreståndskretsar och borgerskapet (Anfält 1996:371). Den skändliga historien om den franska mätressen du Barrys väg till tronen fanns till och med att låna på bibliotek i Stockholm (ibid.:372).

Häcklandet av såväl kungamakten som kyrkan var 1700-talets stockholmare emellertid långt ifrån främmande för. I november 1779 skrev Gustav III:s svägerska Hedvig Elisabeth Charlotta i sin dagbok: ”paskiller är

på modet och sätts varje dag upp på gathörnen i Stockholm [...] Polisen gör dagliga patrullrundor för att ta ned smädelsorna och avslöja vem som skrivit dem”.¹² Också bland de mer oförblommerat frispråkiga hordikterna förekommer drift med prästerskapet och med skenheligheten hos de kyrkliga auktoriteterna. I någon vers häcklas Uppenbarelsboken, i en annan de tio budorden. Oftast är det dock prästerskapet som smädas. Prästen figurerar som kåtbock och fyllehund, könsorganen får namn av pastorn och pastorskan och de största syndarna är de som predikar avhållsamhet och syndens lön:

[...] ty den som ofta gör sig sedlig som en
Prest

Och tar en helig mine, den knullar aldramäst.
Och tro at den hvars tal går ut på sedo-läro
Är nögd att nästans kuk i fittan ständigt bära.
Ja den som badstu-gång mäst plägar häckla på
Hon önskar sig et bad i bara semen få.¹³

I någon vers antyds att diktens föremål är en för allmänheten ökad representant för de svarta rockarnas välde – ”biskop S.” – en man som kritiserat de populära Bollhus-balerna, men själv anordnat horbaler på Kungsholmen.

Säg du korprika fläck, lik svart till siäl som
kropp
Som menlös Bällhus ro af afvund dierft förtalar
Men på en Kungsholms krog anställer Hore Ba-
ler
Och Josephs kyska hop, till otukt retar opp
Säg om man herde hamn, åt Dig wäl gifwa kan?

[...]

Du tog wäl tysthets ed utaf hvar enda gäst
Då han i brist af bok på fittan handen sträckte
Men som i helvetet den dagen fråga upväckte
Så firas säkert där Din stora Dröppel fest.¹⁴

Det antiklerikala draget delar hordikterna således i viss mån med annan pornografisk lit-

teratur från seklet. Hur ser då den kvinnliga lusten ut i hordikterna? Finns där ett kvinnligt jag, en kvinnlig drift, en röst för rätten till njutning eller till sin egen kropp? Som vi har sett fanns lustiga historier och anekdoter där en kvinnas begär drev handlingen framåt, liksom beskrivningar av det kvinnliga könet i sin egen rätt som villigt och vått. De hör emellertid till undantagen. Den kvinnliga lusten i hordikterna kan, något tillspetsat, sammanfattas som samtidigt bottenlös och passiv, som samtidigt gränslös och livlös. Framförallt gäller det de kväden där föremålet för dikten är en verklig och för samtiden känd kvinna. Precis som i mycket av den kritiska och pornografiska filosofin under 1700-talet tar smutskastandet i hordikterna också formen av personliga angrepp (Darnton 1996: 202).

Plat, Slottsberg, Piper, Betti, Sacko – hordikternas kvinnor i verkligheten

På samma sätt som hos Bellman används i hordikterna ofta förebilder ur verkliga livet, välkända för stockholmarna som rörde sig på lokal. Vilka var då dikternas kvinnor? Enligt Edenberg hörde de till stadens lägre skikt. De var pigor och arbeterskor från kaffehus och fabriker (Edenberg 2015:121). I de fall då namngivna kvinnor förekommer är det möjligt att i någon mån ta reda på mer om dikternas huvudpersoner. Kanske får man syn på andra saker om man tillämpar ett mikroperspektiv på hordikterna? Vi ska undersöka vad vi kan utläsa ur dikterna om vi kombinerar dem med andra källor som berättar om de kvinnor som figurerar i texterna.

Till att börja med kan vi, det mycket begränsade urvalet till trots, sluta oss till att de kvinnor som figurerade med namn i texterna antogs vara kända av åhörarna som horor. Hor var under 1700-talet synonymt med utomäktenskaplig sexualitet. Ordet prostitution var ännu inte i bruk och inblandning av pengar hade ingen juridisk betydelse. I två av texterna görs emellertid hänvisning till betalning.

[...]
 Så länge jag en plåt
 I mina gömmor haft, och hon har orkat drilla
 Så har du icke bordt dess kära lif förspilla¹⁵
 [...]

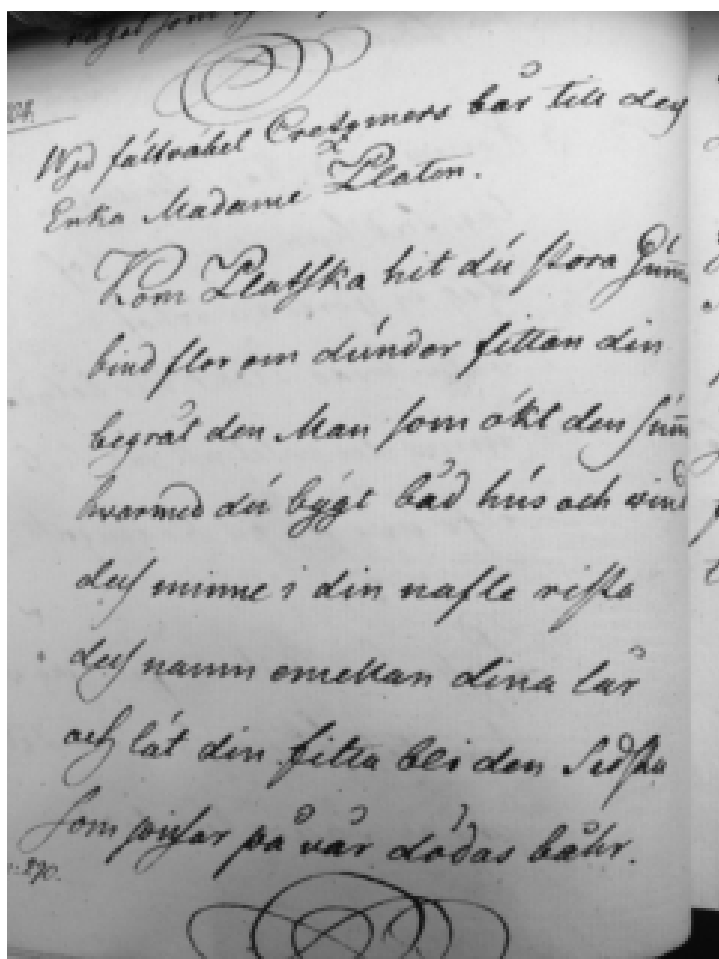
[...]
 I nödens tima en tillflugt så rar,
 Fast något dyr til at hyra.¹⁶
 [...]

Sammanhanget gör tydligt att det rörde sig om kvinnor som var kända för att ta betalt för sexuella tjänster. Samtliga namn som jag stöter på förekommer också i en eller flera andra källor med anslutning till Stockholms sexhandel. En för både samtida och eftervärld välbekant gestalt i Stockholm är Lovisa von Plat.¹⁷ Enligt egen utsägo inför Södra förstadens kämnärsrätt i juni 1747 var von Plat en officersdotter, drygt 30 år gammal och född i Dresden.¹⁸ Hon försörjde sig på tvätt och sömnad och bodde med sin halvsyster i Tyska skolhuset i Staden, det som vi idag kallar Gamla stan. I en tidigare rättegång vid Norra förstadens kämnärsrätt, då Plat av den Fransyska ambassadören anklagades för att ha förskingrat kläder, hade hon emellertid sagt sig heta Fahlberg. År 1747 befann sig Lovisa von Plat ännu endast i början av sin karriär som Stockholms mest ökända kopplerska. I kronotaxeringslängderna omnämns hon som fattig. Under 1760-talet blev hon omtalad som Platskan, bespottad, besjungen och omskriven. Hon dyker upp i Johan Henrik Kellgrens *Mina Löjen* och hon nämns av Bellman i flera sammanhang. C. C. Gjørwell skriver om henne i sina brev, hon blir föremål för anonyma smädesdikter och porträtt och hon figurerar i Gustaf Hallenstiernas famösa erotiska memoarer.¹⁹ Vid seklets mitt bor hon enligt kronotaxeringslängden ännu kvar i Tyska skolhuset, och nu betecknas hon inte längre som fattig. Hon skattas fortfarande för en pigga, och utöver det har hon lagt sig till med både snus och puder. Genom rättegångsmate-

rial vet vi att hon behärskade franska och hade högt uppsatta beskyddare. Baron von Kurck var av en ansedd släkt med kontakter vid hovet. Han stod i nära förbindelse med Plat och fungerade som alibi för de flickor hon handlade med, då Kurck gav dem skenanställning som tvätterskor och pigor. Efter som handeln oftast avslöjades genom att kvinnorna saknade laglig försörjning, var det ett vanligt förfarande att sätta upp sig som pigga, som tvätterska eller sömmerska åt någon man som var med på arrangemanget. von Plats förbindelse med Kurck, och med flera andra högt uppsatta samhällsmedlemmar, är sannolikt en förklaring till att hon av allt att döma aldrig blev dömd för koppleri eller hor, trots sin ryktbarhet i staden och trots att hon under så lång tid som närmare ett halvt sekel verkat som kopplerska i Stockholm. Under 1760-talet gifte sig Plat och flyttade upp på norr, i trakten kring Surbrunn. I versen ”Wid fältwäbeln Cretzmers bår till dess enka madame Platen” har Plat blivit änka. Motivet är pornografiskt och burleskt med en förment humoristisk tvist.

Kom Platska hit du stora Gumma
 Bind flor om dunderfittan din
 Begråt den man som ökt den summa
 Hvarmed du bygt båd hus och vind
 Dess minne i din nafle rista
 Dess namn emellan dina lår
 Och lät din fitta bli den sidsta
 Som pissar på vår dödas båhr.²⁰

Visan kan ha kommit till någon gång före 1767, då Lovisa von Plat, eller Kretzmer som blev hennes namn som gift, blev änka också i verkligheten. Den 10 april 1767 förekommer hon nämligen inför Rådsturätten, och kallas då Fältväbeln Kretzmers änka Helena Lovisa Kretzmer.²¹ Man kan gissa sig till att Plat lämnade jordelivet någon gång under 1786. Hon står med på en lista över Stockholms kopplerskor och publika damer från 1786 som återfinns i Petter Wissmans arkiv. Där har

”Wid fältwäbeln Cretzmers bår till dess enka madame Platen”. Versen i ”Samling af Swenska Wisor” av Samuel Christian Wallén, RA, Vol XII, s 292.

hon fått tillnamnet Näslösa. Kanske hade hon drabbats av syfilis och förlorat sin näsa. I Wissmans ”Samling af wisor, poesier och artiga anecdoter” på Kungliga biblioteket återfinns även ett poem över Platskans egen händelse, långt mindre grovkornig än gängse hordikter, men som ändå skvallrar en del om Lovisa von Plats ryktbarhet i sin samtids Stockholm.²² Det är förvisso ett taffligare skaldestycke än den mustiga epistel över Plats död som en slutlig färd över floden Styx, som Bellman diktade.²³ Plågad av ålderskrämpor och rinnande näsa möter Platskan sitt bistra öde mitt i en sup i Bellmans tolkning av händelsen. Det liknar många andra av hans stukade, försupna karaktärens levnadslöpp. Men de brukar alltid skildras med ett vemodigt och humoristiskt överseende, en kärleksfull fördragsamhet

med den lilla människans bräcklighet och brister. Platskan fördömer Bellman rakt av och utan misskund. Om Lovisa von Plat under alla sina år som kopplerska i Stockholm lyckades snärja sig undan lagen, undkom hon inte sina medmänniskors dom. Bellman hylade mötet mellan kvinnorna som sålde sina tjänster och männen som betalade för dem. Hos kvinnan som kopplade dem samman förlades skulden, skammen och synden. Det är den bild Bellman förmedlar till läsare och åhörare, och även den bild som eftervärlden tillägnat sig och återupprepat.

Döden är ett återkommande motiv i hordikterna. Ett antal av dem tycks parodiera sorgeskväden. Absurda gravföljen skildras: bolande djur, paraderande kön, folk som lättar på trycket över graven. I ”Grafskrift öfver fru Grauhrens, tillförne Mamsell Slottsberg” ut-

nämns föremålet för dikten till Drottning över horornas hop. Dikten är en lång och makaber sorgesång över ”Slottsbergskan”, en annan för samtiden mycket välkänd kvinna. Charlotta Gustava Slottsberg var älskarinna till hertig Karl och en skandalomsusad cocotte i Stockholms nöjesliv under 1700-talets slut. Här är endast delar av dikten återgiven.

Senken ert hufvud åt arshålet ner
Och slaknen, i stående Kukar
Veten at slottsbergskan lefver ej mer
Och eder mera ej slukar.
Hon var en drottning för Horornas hop
Öfver all verlden för Knulla i rop
Man liket med Myrten skall Vira
Pryd er, o Kukar, med flor allihop
Hennes begrafning at fira.

Samlens i sverjande Knullare här
Hvem af er skall bära Prestafven
Kukarna mangrant skall gå i gevär,
Och fälla en droppe på grafven.
Sörjen dess fitta som botnlös var.
En sådan mer i verlden ej finnes qvar.
Hon ensam var större än fyra.
I nödens tima en tilflugt så rar,
Fast något dyr til at hyra.

[...]

Kommen, o Knullare, kommen med mig
At följa så väldigt exempel,
Skönaste Drottning för horor, åt dig
Vi skita tillsammans et tempel.
Der skall du vila i frid och i ro,
Med tillsluten fitta, ditt utredna sto,
Försänkt i den helgade jorden,
Du i et aktningvärdt minne skall bo
Bland våra horor i Norden.

Som i andra liknande dikter är föraktet närmast kväljande, det framstår inte bara som löje, som uttryck för avsky eller hån. Den fattiga perukmakardottern som växt upp till en grand cocotte, omsvärmad av maktens män och med inflytande över kungligheter, väckte hat. De hordikter som häcklade verkliga, samtida stockholmskvinnor som blivit kända

som horor saknar, vill jag påstå, motstycke i sitt oresonliga förakt. Här finns ingenting av Bellmans fördragsamhet med mänsklig svaghet, ingen kvickhet, inga förmildrande drag – bara ringaktning och hat.

Slottsberg förkroppsligade tidens sammanblandning av skådespel, åtråvärd kvinnlighet och synd. I ung ålder blev hon en uppburen stjärna vid teatern, men hennes framgångar och ryktbarhet skulle främst komma att bygga på hennes roll som älskarinna åt högt uppsatta män. För dottern till en fattig perukmakare var steget från hörnhuset vid Svartmangatan och Tyska brinken till hertig Karls stat geografiskt nära men gigantiskt i socialt avseende. Charlotta Gustava Slottsberg vann aldrig något anseende vare sig hos hovet eller hos

CHARLOTTA SLOTTSSBERG
Målning av L. Granholm
SPA

Charlotta Slottsberg avbildad av L. Granholm.
Källa:

www.nad.riksarkivet.se/sblPresentation.aspxid=6060

folket i staden. Hon förblev en misstrodd, förtalad och föraktad gestalt. I takt med att hennes inflytande med ålder och vissnande skönhet avtog kan man föreställa sig att hennes utanförskap blev allt mer påtagligt. Kanske var det för att komma från sin stämpel som kurtisan och förbättra sin sociala ställning som hon 1799 gifte sig med kaptenen och den tidigare flottofficeren Adolf Ludvig Granholm. Granholm söp och slogs. Efter sex månader tog Charlotte sitt nipperskrin och lite pengar och flydde till vänner. Hon anmälde sin våldsamma make till polisen och begärde skilsmässa. Ett år senare var hon död. En polisutredning konstaterade att hon dött av "fausse couche", det vill säga missfall.²⁴

Inte heller Slottsberg klarade sig undan ett eftermäle i form av en folklig dom och smådesskrift. Både Slottsberg och von Plat var kvinnor som undkom lagens långa arm, trots deras allom bekanta vandel. Lagen var lika för alla i teorin. Rättspraxis genomkorsades av gränser för status och samhällstillhörighet. I kvinnornas fall kunde en högt uppsatt beskyddare vara fribiljetten från skamstraff och böter. Både Plat och Slottsberg rörde sig i samhällets översta kretsar. Plat blev aldrig förmögen på sitt värv, men lyckades ändå gå från fattig till husägare, hon kallade sig mamsell, lade sig till med finare folks vanor och hade högt uppsatta herrar i sin kundkrets. Slottsbergs bouppteckning vittnar om att hon vid sin död hade gjort stor förtjänst på sina kontakter. I hennes elegant inredda våning fanns glasljuskronor, marmorkolonner, stora förgyllda speglar, målningar, luxuösa pryd-nadsföremål och en stor boksamling. Nipperskrinet var överfullt av briljanter, pärlor, juveler och guld. Det var inga enkla fabriksflickor eller pigor som förnedrades i hordikterna, det var kvinnor som åstadkommit något så ovanligt i 1700-talets samhälle som en (synbar) förskjutning av sin sociala status. Slottsberg åkte i hertigens vagn och sades ha inflytande över politiken. Plat hade försänkningar vid hovet och sannolikt hållhakar på

kämnärsrätternas ledamöter. Vi kan utgå ifrån att de var väl bekanta för sin samtids stockholmare, att de blev igenkända var än de rörde sig i staden och att det skvallrades och pratades såväl i salonger som på gator och torg.

Hur var det då med övriga namngivna kvinnor i liknande dikter? Det är få individer som det går att finna så mycket information om i arkiven som just von Plat och Slottsberg. En av de kvinnor som figurerar med namn i hordikterna är något av en gåta. I en lång vers besinnar den efterlämnade maken Diedrich mamsell Ulla Pipers bortgång. Dikten är inte märkt med något årtal, men bör ha tillkommit före 1772, då arkivets texter härrör från Frihetstiden. Ulla Piper har då dött, och visan leker precis som de andra med sorgeskvadets form.

Besinnadt vid
Mamsell Ulla Pipers
Sista bädd
Af
En slumrande och i sorgen efterlemnad
Enkling
I: DIEDRICH
Jag med en sömnig syn, helt skumögd och försagd
Ser döden mig all ro vid Ullas bädd beröfvat
Och! At jag här skall se, på hårda bottnen lagd,
En kropp hvars skicklighet snart halfva verlden pröfvat.
Det rör mig, kära stoft, at vara Dig så när,
At se dig ligga kull; men icke kunna röras
Och at et ljufligt ord ej af Din mun kan höras
Som vittnar at i dig jag varit lyckligt kär.

Så får ej eller Du, min Ulla, evigt här,
Din spruckna hydda kring för skjälilig ränkta draga?
Kan döden äfven bli i Ulla Piper kär?
Skall han dess nötta kropp ut Diedrichs armar taga
Och oförsämnda Död! Så länge jag en plåt
I mina gömmor haft, och hon har orkat drilla
Så har du icke bordt dess kära lif förspilla,
Du vet at jag var kär, du vet at hon var kåt
Men se! Det är för sent! Hon ligger redan stel,

Och fåfängt jag med dig om detta ludret tvistar
 Hon har i sin métier nog trälät för sin del.
 Det vet den Diedrich bäst som nu dess runa ris-
 tar.
 Hon nu för höns-dån fri, och för Fiscaler trygg
 Den hyddan hvila får som fått så många stötar
 Det är och tröst för mig som här går qvar och
 nötar
 At hon, som hon var van, får ligga jämt på rygg.

Här uttrycks utan omsvep att diktens föremål är en hora; hon har tagit emot många stötar, ständigt legat på rygg, prövad av halva världen och utsatt för fiskaler. Men vem var hon? Mamsell Piper kan naturligtvis vara en helt och hållet uppdiiktad person. Dikten skvallrar om att Ulla Piper var gift eller änka. Både Åkerhielm och Piper var mycket mäktiga adelsfamiljer i 1700-talets Stockholm. Namnen kan naturligtvis vara tagna eller parodiska. Jag har i alla händelser inte lyckats finna henne i några andra källor. Det rimmar emellertid illa med det mönster som i övrigt utmärker liknande diktning. Dessutom finns fröken Åkerhielm née de Piper med på en lista över ”horor i Stockholm i slutet av 1760-talet”, upptagen under rubriken ”mademoiseller af bättre sort”. Flera av övriga kvinnor på den långa listan går att spåra och är kända från andra källor. Det talar för att Ulla Piper Åkerhielm var en relativt välbekant person i samtidens Stockholm. De kvinnonamn – Betti och Madam Sacko – som figurerar i en annan dikt, mer svår att tyda, återfinns också de på listan under rubriken ”mademoiseller af bättre sort”. Det skulle kunna understryka tolkningen att de kvinnor som ådrar sig det största hatet var kvinnor som var ryktbara kvinnor som rörde sig i stadens ”innekreter” och var en synlig del av en manligt kodad offentlighet.

[...]
 Du skarpa nos du Bettis moder
 Vår Madame Sacko menar jag
 Giut ur din fitta tårefloder
 upå vår Horhunds döda dag

I picardon två dina händer
 Af brenvin spy den dödes skål
 Och när du dig från liket vänder
 Vän modigt up ditt blanka håll
 [...] ²⁵

Köttets lust, förruttnelse, avföring och död
 Återkommande teman i hordikterna är avföring, ”köttslig beblandelse” och åldrande kroppar. Döden är, som redan nämnts, ofta närvarande. Att dikterna tar formen av just sorgeskväden framstår som särskilt anstötligt för en nutida läsare. Förakt sammanblandat med liderlighet återkommer som tema, kopplat till död och begravningsakt. Hur ska man förstå denna länk mellan lik, köttsliga begär, mänskligt avfall, förakt, horor och de skratt som dikterna syftade till att framkalla?

Till att börja med är förbindelsen mellan död och lust en etablerad föreställning i 1700-talets mentalitet. ”Lilla döden” fungerar ofta som metafor för orgasmen, och jungfrumord beskriver en kvinna som förlorar sin oskuld – hon dör som mö och står upp som mamsell.

I Bellmans skaldekonst används liknelsen mellan samlaget och döden flitigt. Men sorgeskvädets form i hordikterna understryker också den kontrastverkan som versernas innehåll förmedlar. Det är ett stilgrepp som även det känns igen från andra källor – inte minst från Fredmans epistlar. De tvära kasten, de burleska mötena mellan högt och lågt, högstämt och oanständigt tycks omfatta en för seklet typisk humor. Företeelser som utger sig för att vara en sak men är en helt annan kan också relateras till 1700-talets vurm för det sceniska och teatrala – och mellan teatern och synden fanns flera förbindelser.²⁶

I hordikterna ställs sorgeskvädets högstäm- da form mot ett innehåll från rännstenen; människor och djur låter all sin avföring på den heliga jorden, pissar den döde i munnen, besudlar begravningsakten med att ”knopa” – ett samtida ord för samlag – kring graven och bygger äreminnen i form av pyramider av ex-

krementer. Två andra dikter ur R. C. Walléns samling saknar namngivna kvinnor, men beskriver ”hororna i Stockholm” och deras vardag med kroppsvätskor, exkrementer och äckel som det mest framträdande draget. Endast delar av dikterna återges nedan:

Horornas nöjsamma arbete i Stockholm
Skåda sin fitta, sitt arshåll gnugga glad
Vakna vid sin nattstol och sin påtta i parade
Rakla, spåtta, rapa, fierta, snyta ibland
Sig uti en smutsig kåft med helt beskitna band

[...]

Vrida och vända en sur och skråflig kropp
Åter snyta sig och fisa vråka sig sen opp
Rifva sig i Rövven och sen fittan klå
Plåka där utur ett dussin flatlöss eller två

Mot kläckan elfva då skita om på nytt
Sedan man om morgon ren tre gånger hafva
spytt
Ta sin särk och tårka sig i Rövven till slut
Med densamma stryka dig om näsa mun och
trut.²⁷

[...]

*

Kläckan half tålf så får man litet låfv
Sen man tömt den mästa skiten ur sitt horeskråf
Fri från skitstol från påtta säker man går
Resten utaf skiten man der upå låren får.

Öpna sitt fönster och kasta skiten ner
Hör och pissen utur påttan jag dig hiertlig ber
Rif och rasla stryk och skrapa dig sen i än
Och med tummen om där mera skit kan finnas
kän

[...]

Sen runka kukar och släppa Rövven till
En i fittan en i munen Rövven knulla vill
Slika kåddor kyssa kukar, tänk hvad för slåt
För all runkning, knull och kukning äntlig få en
plåt

[...]

Föras på Rasphus och äntlig få sin Dom
Stå upå Chavotten och sig visa ganska from
Slita ris, i ångsten pissa, skita rent ut
Sådant är och blifver alla Stockholms horors
slut.²⁸

”Alla horors slut” är förnedring, förakt och förfall. Dikterna ovan speglar horstigmats mörkaste sidor. De metaforiska omskrivningarna har kapats bort, hororna inte bara påminner om smuts och otukt – de är själva orenheten, de beskrivs som behållare för oändliga mängder exkrementer som ständigt rinner över, läcker ut, smetas omkring. Här finns ingen misskund, ingen ömsint blinkning, ingen nåd. Horor beskrivs som smutsiga djur, groteska, skitiga, löpska, och deras öde är att slita spö.

Precis som i andra hordikter är kvinnornas kroppar märkta av ålder. De kvinnor som blir föremål för hordikternas förvridna hyllningar har alla lämnat den åtråvärda ungdomen bakom sig. 1700-talet var ett sekel då ungdomen var mycket flyktig och värderades högt. Det kvinnliga skönhetsidealet hyllade vit porslinsy och rosenkinder, vackra tänder, nätta händer och fötter. De kvinnor som vann framgång och blev ”berömdheter” i stadens nöjesliv förkropppsligade mönsterbilden av kvinnlig fågring. Carl Michael Bellmans musa Ulla Winblad, vars egentliga namn var Maria Christina Kiellström, framstår som en idealtyp: kullrig panna, svart hår, eldiga ögon, mörka ögonbryn, vit hy och liten isterhaka. I Bellmans tidiga epistlar framträder Ulla Winblad som Venus prästinna. Än är hon själv en gudinna, den kvinnliga skönheten och lusten personifierad, omvärd av överjordiska varelser och pastoral natur, än är hon prosaiskt kullstjälpt av Mollberg eller någon annan tvivelaktig kurtisör på ett krogbord, i en båt, på bara marken. Ulla jagas av paltar och dansar på baler, ständigt kringgårdad av ett backanaliskt följande av rumlare och nymfer

I några av de band som omfattar Samuel Christian Walléns ”Samling af Svenska Wisor” förekommer illustrationer. Precis som texterna är de satiriska med en humoristisk tvist. Bilden av den vassnästa gumman i blåsväder förorsakat av exponerade bakdelar har gemensamma drag med hordikterna. De skapar parodi genom att förena vad som förefaller vara en högstämmd inramning med ett burleskt och lågt innehåll. Djävulen figurerar i bilden, och den enkla huvudbonaden tycks vara särskilt symboltyngd. Kanske tillhörde den en välkänd och ringaktad gestalt i Stockholm.

– eller voyeuristiskt betraktad under intima ögonblick vid morgontoaletten, i barnsäng, framför spegeln. Den diktade Ulla beskrivs som ett objekt för lusta eller åtrå, men tillåts, kort sagt, att vara både Hora och Madonna, både synderska och gudinna – inte sällan inom ramen för samma poem. I epistlarna är hon emellertid evigt ung och åtråvärd och har åhörarens, läsarens och diktarens sympatier. När de anonyma hordikter kommer till där Ulla Winblads samtida figurerar har kvinnorna åldrats.

Hänsyftningarna på kroppsligt förfall är återkommande; kvinnorna är ”utredna”, ”spruckna”, ”nötta” med ”svarta låar” och ”sur och skroflig kropp”. Det rör sig om kvinnor som betraktas som förbrukade i rent bokstavig mening. Som etnologen Simon Ekström

kommenterat vittnar verserna om ett närmast rituellt bortträngande av den åldrade kvinnokroppen. Den sexuellt aktiva kvinna som förlorat sin ungdom och sin erotiska dragningskraft detroniseras genom en brutalt avhumaniserande akt där köttets lust sammanblandas med äckel och bestraffning. Dikternas namngivna kvinnor objektifieras inte som den unga, diktade Ulla Winblad till en åtråvärd kropp, utan reduceras till ett kön, ett bottenlöst stinkande hål, samtidigt avskyvärt och sexuellt tillgängligt.

Ja Platska lilla som en struva
Spän ut ditt rosenröda hål
Lät fritt en Ball din fitta skrufva
Och skrik om du ej mera tål
Med gulgrön färg utur din kutta
Slå fjärt på fjärt och tår på tår

Hvar skit skall liksom Gummigutta
Gulfärga dina svarta lår.

Men skull då efter afgrundslagen
Din siäl i Helfivet gå hän
Så Platska om du så behagar
Lyft hastigt up båd röf och knän
Lät blott min Auctor dig få nalka
Och i ditt arshål se din bild
Lät fittan bli hans enda svalka
Där han från verlden bäst är skild,

[...]

Ja öppna dig du sura fitta
Du gula arshål fult med skit
Lät dig min Auctour få besitta
Som ett apteqve med aqua vite
Som pumpen går vid Tyska brunnen
Så Platska pissa på min vän
Stryk herr Auctour nu om munnen och kyss för
öfrigt mig i än.²⁹

Återigen är kopplerskan Lovisa von Plat föremål för en hordikt med titeln *Replique*. Diktens berättarröst är den som själv idkar umgänge med Plat och vråker sitt hat över henne.

Hordikterna uttrycker en syn på horan som rimmar illa med det lätt romantiska skimmer som vilar över 1700-talets jungfruburar och horbaler, där män och kvinnor berusar sig och beblandar sig med ömsesidig orgiastisk iver. Man kan lätt få intrycket att horstigmat under 1700-talet reproducerades av den institutionaliserade maktens centrum, genom den oerhört stränga sexuallagstiftningen och genom prästerskapets fördömande syn på utomäktenskaplig sexualitet, medan Stockholms ”glada vivörer” utgjorde en motkraft. Men seklets två till synes artschilda hållningar gentemot köttets lust som antingen fördömande eller bejakande är inte alltid lätta att skilja åt. Hordikternas hat låter sig inte hänföras till den religiöst präglade synen på synden – de är ju själva pornografiska till sitt innehåll. Syftet är knappast att moralisera eller avskräcka från synd. Det är heller inte handlingen, själva den

utomäktenskapliga sexualiteten, som udden riktas mot. Snarare är det kvinnorna själva eller deras kön dikterna tycks vilja oskadliggöra. Carl Michael Edenborg har förmodligen rätt när han menar att hordikterna är en bortträngd genre i svensk litteratur för att den i jämförelse med andra jämförbara kategorier framstår som så cynisk och mörk. Ordet bortträngd antyder en medveten handling, ett val snarare än brist på vetskap. Jag kan föreställa mig att dikterna har gått under forskarnas radar också för att de inte rimmar med någon färdig mall för analys, de stämmer inte in på någon föregiven idé om seklets syn på kroppen, kvinnan och köttets lust.

Hordikterna låter sig knappast förstås endast som uttryck för en framväxande libertinism som hyllar njutningen och förespråkar en etisk relativism, eller som en reaktionär manifestation mot liderlighet och hor.

Horstigmat reproduceras inte endast av lagens väktare och religiöst anstrukna moralister som läste synd i varje lustfylld handling. Inte heller har de kvinnor som drabbades av sinande hushållskassor eller smitta genom sina mäns könsköparvanor lämnat många spår i arkiven i form av hat eller hets mot de kvinnor som klassades som horor. Hordikterna skrevs och framfördes av allt att döma av och för de män som också var sexhandelns köpande part. I det hat de uttrycker finner man, vill jag påstå, en av nycklarna till horstigmats beständighet.

Hatet, föraktet, avhumaniseringen som är horstigmats grundpelare har i hög grad upprätthållits av den part som också är handelns grundförutsättning – köparna. Maskulinitetsforskare har gång på gång visat hur våld, dominans och hot kopplat till heterosexualitet historien igenom använts som ett sätt att framställa maskulinitet (Connell 2008:263). Jag skulle vilja lägga till den distanserade humorn som en aspekt av horstigmats reproduktion, som en effektiv strategi som både avväpnar och förstärker föraktet.

Hora är alltså det vanligaste glåpordet

mot en kvinna. I vår samtid har ett växande problem uppmärksammats. I bloggar och i sociala nätverk förekommer trakasserier mot kvinnor med hot om sexuellt och dödligt våld. Forskning har visat att det främst är män som utsätter kvinnor för näthat (Ström 2013). Trakasserier från tidigt 2000-tal innefattar många likheter med 1700-talets hordikter. De riktar sig mot namngivna kvinnor i offentliga sammanhang medan upphovsmännen gömmer sig bakom anonymitet. De fokuserar på kvinnans kropp som ett sexuellt tillgängligt objekt som samtidigt beskrivs som frånstötande och äckligt, förknippat med avföring och död. De syftar till att förnedra och förringa – men också till att underhålla och roa. ”Det var ju bara på skämt” tycks vara ett stående svar när näthatare konfronteras. Det var det redan på 1700-talet. Då som nu har skämtet en nattsvart motsvarighet i verkligheten.

Rebecka Lennartsson, forskningsledare
Stockholmia – forskning och förlag
Stadsmuseet i Stockholm

Nyckelord: 1700-talets Stockholm, prostitution, muntlig tradition, obscenitet, död

Noter

- 1 RA, S C Wallén *Samling af Svenska visor*, nr 1607.
- 2 Samlingen finns på RA, i Ericssbergsarkivet, och omfattar sju volymer med två fulltecknade läderinbundna band i varje volym. Jag har sökt igenom alla volymer. Merparten av texterna är av mer sedesam karaktär.
- 3 Litteraturvetaren Carl-Michael Edenberg har publicerat ett urval av sådana texter med kommentarer i *Köttets poesi* (1995) samt i antologin *Sexualpolitiska nyckeltexter* (2015). De kommenterande textavsnitten är i stort sett desamma i båda böckerna. I *Köttets poesi* publicerades texterna för första gången, och det var också genom Edenbergs insats som jag först kom i kontakt med dem.
De uppteckningar som återges här återfinns på handskriftsavdelningen på Kungliga biblioteket i Stockholm Vs 59 respektive Vs 105 och Vs 144:6, samt på Riksarkivet i S C Walléns ”Samling af Svenska Visor”.
- 4 Fler exempel på smådesskrifter och skämtsamma poem återfinns på Kungliga biblioteket i bl.a. Vs 156, Vs 92, Vs 84, Vs 85, Vs 1.
- 5 Projektet inleddes 2009 och slutrapporterades 2012. Ett bokmanus föreligger och kommer att publiceras 2016.
- 6 I boken *Den liderliga kvinnan och den omanliga mannen* visar språkforskaren Margaretha Svahn på genusskillnader i det gamla bondesamhällets glåpord. Medan män förklenades genom antydningar om omanlighet och feminisering – ”fjantbyx”, ”fnitterbock” eller ”lenhosa” – kränktes kvinnor genom associationer till sexuell lösaktighet (Svahn 1999).
- 7 Som etnologen Maria Bäckman har visat i avhandlingen *Kön och känsla* är hora ännu idag och även bland unga människor det vanligaste skymfandet för flickor och kvinnor, förknippat med en sexualitet som går utanför gränserna för kvinnlighetens norm (Bäckman 2003).
- 8 KB, VS 105.
- 9 Gustaf III:s barnamordsplakat var inspirerat av upplysningens idéer och syftade till att minska antalet barnamord genom att tona ned det hårda fördömandet av sedlighetsbrott. Det blev nu bl.a. möjligt att föda sitt barn anonymt. Barnamordsplakatet finns att läsa i antologin *Sexualpolitiska nyckeltexter*, kommenterad av Johanna Sköld (2015:126–129, 139–147).
- 10 KB, Vs 59, sid. 31.
- 11 RA, S. C. Wallén *Samling af Svenska visor*.
- 12 I Darnton 1996 finns både *Anekdoter om Madame la comtesse du Barry* och *Thérèse Philosophe* översatta till svenska.
- 13 Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, ”Lettre au mois de Novembre de 1779. de Gripsholm”. RA, Ericssbergsarkivet, Hedvig Elisabeth Charlottas samling. Citerat efter översättning av Mattsson 2010:15.
- 14 Sista versen i en översättning av *Desagrement de la jouissance*, KB, Vs 59, sid. 93–94.
- 15 S. C. Wallén *Samling af svenska visor*, 1767, volym 56, band 8, Nr 1742, sid. 255.
- 16 KB, Vs 59, dikt om Ulla Piper, vers 2.
- 17 KB, Vs 144:6, dikt och mamsell Slottsberg, vers 2.

- 17 I min kommande bok *Bland dessa Sodoms murar* förekommer Plat i flera kapitel.
- 18 SSA, A3a 14 1747, 9 juli.
- 19 Hallenstiernas bok *Mina kärleksäfventyr* skänktes som ett handskrivet manus i lösa blad till Kungliga biblioteket 1916 av läroverksadjunkt Axel Bergström. Dagboken publicerades 1972.
- 20 RA, S. C. Wallén Samling af Svenska visor, Vol XII, sid. 292.
- 21 SSA, Rådsturättens arkiv.
- 22 KB, Vs 65:1.
- 23 Bellmans dikt om Plats död återfinns i Bellmans samlade skrifter band 3:315, *Fredmans Testamente* nr 149.
- 24 Uppgifterna om Slotsbergs äktenskap är hämtade från boken *Vristens makt* av Gunilla Roempke (1994).
- 25 R. C. Wallén, Samling af svenska visor, band 8, utan nummer eller titel.
- 26 Om detta skriver jag i en kommande bok med arbetsnamnet *Bland dessa Sodoms murar* om handeln med sex i 1700-talets Stockholm.
- 27 R. C. Wallén, Volym 56, band 8 1767, sid. 212, utan nummer eller titel.
- 28 R. C. Wallén, Volym 56, band 8 1767, sid. 268, utan nummer eller titel.
- 29 R. C. Wallén, Volym 56, band 8 1767, utan nummer eller titel.
- Bäckman, Maria 2013: *Kön och känsla – Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag.
- Connell, R. 2008: *Maskuliniteter*. Uddevalla: Daidalos AB.
- Edenborg, Carl Michael 2015: Kommentar till Bordelldiktning och sexuella niddbilder. I *Sexualpolitiska nyckeltexter*, Klara Arnberg m.fl. (red.), Stockholm: Leopard förlag.
- Edenborg, Carl Michael 1995: *Köttets poesi. Könslemmarna i svensk text från Stiernhielm till Almqvist*. Stockholm: Vertigo förlag.
- Ekenstam, Claes 1993: *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1950*. Hedemora: Gidlunds bokförlag.
- Foucault, Michel 1976–1984: *Histoire de la sexualité* I-III (Sexualitetens historia I-III, översättning Britta Gröndahl). Hedemora: Gidlund, 1980–1987.
- Laqueur, Thomas 1990: *Making Sex: Body and Gender From the Greeks to Freud*. Harvard: Harvard University Press.
- Lennartsson, Rebecka 2001: *Malaria urbana. Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*. Stockholm/Ste-hag: Symposion.
- Lennartsson, Rebecka 2011 a: A notes on "not being there". Ethnographic excursions in 18th century Stockholm. I *Ethnologia Europaea*.
- Lennartsson, Rebecka 2011 b: Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm. I *Kulturella Perspektiv* 2011.
- Lennartsson, Rebecka 2012: Archival ethnography. Reflections on a lost note. I *Historische Anthropologie* band 14:2012.
- Linné, Carl von 1799 (1740): *Collegium Medicum: Om sättet att tillhoppa gå. Sexualföreläsningar*. Nytryck efter original ca 1740.
- Lönnroth, Lars 2005: *Ljuva karneval! Om Carl Michael Bellmans diktning*. Stockholm: Bonniers.
- Lövkrona, Inger 1991: "ä river å ravlar unner kvinnornas navlar." Gåtor och erotik i bondesamhället. I *Svenska vanor och ovanor*. Jonas Frykman, Orvar Löfgren (red.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Lövkrona, Inger 1999: *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund: Historiska media.

Referenser

Otryckt material

Kungliga biblioteket

VS 105

Poemer, pasquiller, epigrammer m.m.

Från slutet af 1700- och början af 1800-talet. Af-skrifter.

VS 59

Horhistorier, Partivisor och Anekdoter ifrån Fri-hetstiden

Riksarkivet

Ericssbergsarkivet

S. C. Wallén Samling af Svenska visor

Litteratur

Bergfeldt, Börje 2001: Osedlighet i 1700-talets Stockholm. I *Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850*. Arne Jarrick och Johan Söderberg (red.). Stockholm: Stockholmia förlag.

- Mattsson, Annie 2010: *Komediant och riksförrädare. Handskriftcirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 45.
- Roempke, Gunilla 1994: *Vristens makt. Dansös i mätressernas tidevarv*. Stockholm: Fisher & Co.
- Ström, Jennie 2013: *Näthat, gammalt kvinnohat på en ny arena? En kvalitativ innehållsanalys av näthat mot kvinnor ur ett feministiskt perspektiv*. Examensarbete Kriminologi, Stockholms universitet. http://www.criminology.su.se/polopoly_fs/1.158499.1386607908!/menu/standard/file/2013m1_2_Jennie_Strom.pdf
- Svahn, Margareta 1999: *Den liderliga kvinnan och den omanlige mannen. Skällsord, stereotyper och könskonstruktioner*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

SUMMARY

Death, Dirt and Disgust

Poems and misogyny in 18th century Stockholm

In private notebooks from the 18th century, quantities of rhymes, anecdotes and songs are found that were recited at establishments and joints in Stockholm. A small number of these texts differ from other texts by an exceptional blend of the sublime and the grotesque. These are poems that in various ways are concerning “whores”. Women are often named and well known profiles in the city. The texts expires a view of “the whore” that is at odds with the slight romantic glow that looms over the more common representation the 18th century tavern life, where men and women intoxicates and

interfere with the mutual desire. Recurring themes are excrements, intercourse and aging bodies. Death is often present. By analysing recurring themes, who sang, who listened and who the women of the songs were, I try to understand the link between death and carnal desires, human waste, scorn, whores and the laughter that the poems intended to provoke.

Keywords: 18th century Stockholm, prostitution, oral tradition, obscenity, death